

кой подход гарантирует, что знания учащегося будут выявлены, сопоставлены и глубоко поняты. Представлены мнения психологов о познавательном процессе, эмоциональном познании, логическом познании, а также их взгляды на формирование математических понятий.

SUMMARY. This article describes in detail the issue of “Psychological foundations of the development of students' oral speech and thinking in the process of designing and teaching basic concepts.” Designing and teaching of basic concepts implies the systematic presentation of the basic concepts necessary for students to acquire complex and precise knowledge during the educational process. This approach ensures that the student's knowledge is identified, compared and deeply understood. The opinions of psychologists about the cognitive process, emotional cognition, logical cognition are presented as well as their opinions on the formation of mathematical concepts.

UO‘K: 174.864-053.(087.3)

PSIXOLOG TALABALARNI KASBIY KUTISHLARINING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

S.S.Maxammatova – katta o‘qituvchi

Andijon davlat universiteti

Tayanch so‘zlar: ijtimoiy vazifa, mexanizmlar, shakllanish omillari, shartlari va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, differentsial farqlar, kasbga qiziqish va kasb haqida xabardorlik.

Ключевые слова: социальная ситуация, механизмы, факторы формирования, условия и социально-психологические особенности, дифференциальные различия, интерес к профессии и осознание профессии.

Key words: social situation, mechanisms, factors of formation, conditions and socio-psychological characteristics, differential differences, interest in the profession and awareness of the profession.

Kirish. Jahonda Oliy o‘quv yurtlarida kasbiy faoliyatni shakllantirish bo‘yicha olib borilayotgan ta‘lim tizimining davlat ta‘lim standartiga muvofiq, bitiruvchi psixolog quyidagi faoliyat turlari bo‘yicha kasbiy muammolarni hal qila olishi kerak: ilmiy tadqiqot, loyihalash, ishlab chiqarish, amaliy tashkiliy boshqaruv va o‘qitish. Ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarni shakllantirish Oliy o‘quv yurtida psixolog talabalarni tayyorlash maqsadlaridan biridir. Ushbu maqsadga muvaffaqiyatli erishishga ta‘sir qiluvchi omillardan biri bu professional kutish va uning xususiyatlaridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga psixologik xizmat ko‘rsatish va psixologiya sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori [1], O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida 2020-yil 30-iyundagi so‘zlagan nutqida “Mamlakatimizda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, ularning hayotga mustaqil qadam qo‘yishlari uchun barcha zarur sharoitlarni yaratish”[2] ga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek psixolog olimlaridan D.N.Arzikulov, M.G.Davletshin, S.X.Djalilova, S.N.Jo‘raeva, V.M.Karimova, N.Dj.Sagindikova, SH.B.Saparov, B.N.Sirliiev, SH.J.Usmanova, F.I.Xaydarov, D.I.Xodjakulova, B.R.Kodirov, K.B.Kodirov, E.R.Roziev va boshkalar kasbiy faoliyat, kasbiy shakllantirish, o‘qish motivlari, kasbiy xususiyatlar rivojlanishining o‘ziga xosliklari,

kasbiy kamolot va uning bosqichlari kabi masalalarni ilmiy tadqiq etilganligini qayd etish o‘rinlidir.

Mustaqil Davlat Hamdo‘stligi mamlakatlari olimlaridan L.I.Antsiferova, Ye.A.Klimov, A.K.Markova, N.S.Pryajnikov, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteylar, mehnat psixologiyasi doirasida kasbiy kutish professional o‘z taqdirini o‘zi belgilash elementlarini shuningdek, B.G.Ananov, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, B.F.Lomovlar esa insonning xulq-atvori va uning shaxsiyati u amalga oshiradigan faoliyatga va ushbu jarayon sodir bo‘ladigan ijtimoiy guruhga bog‘liq ekanligini o‘rganganlar.

Xorij olimlaridan I.N.Aleshina, G.M.Andreyeva, M.L.Gomelauri, E.V.Gordienko, V.G.Maralov, N.I.Ioviyakel va T.Shibutanilar psixologiya fanida insonning xulq-atvori ijtimoiy tizim tomonidan tartibga solinishi o‘rgangan bo‘lsa, Dj.Atkinson, A.Bandura, E.Brunsvik, V.Vrum, V.V.Golubev, Dj.Rotter, E.Tolmen va X.Xekxaufenlar subyektiv kutishlar haqida psixologik ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Kasbga yo‘naltirish muammosini hal qilish nafaqat u yoki bu shaxsning, oilaning, balki butun bir davlatning muhim strategik vazifasi hisoblanadi. Shuning uchun ushbu jarayonni har jihatdan puxta o‘rganish, tahlil qilish va tegishli tavsiyalarni ishlab chiqib, amaliyotga tatbiq etish orqali shaxs va jamiyat taraqqiyotini ta‘minlashga ma‘lum darajada hissa qo‘shish mumkin.

Mavjud ilmiy qidiruv holatini hisobga olgan holda, o‘rganilayotgan muammo bo‘yicha yurtimiz olimlarning fikrlarini ko‘rib chiqish o‘rinli

hisoblanadi. Jumladan, S.X.Jalilova, F.I.Xaydarov, N.I.Xalilovalarning ta'kidlashicha bo'lajak mutaxassis shaxsida yangi a'zolari orasida, turli yoshdagi kishilar bo'lgan jamoaga kirish, kasbiy faoliyatga ko'nikish, yangi ijtimoiy rolni tushunib olish yana muammolarni keltirib chiqaradi. Moslashuv bosqichiga kasbiy ijtimoiy yetuklik va ijtimoiylashuv shakli kiritiladi. O'zgargan kasbiy vaziyat yangi psixologik xususiyatlar va sifatlarning shakllanishiga olib keladi. [5] R.Z.Gaynutdinov rahbarligida kasbiy shakllanishning turli muammolariga bag'ishlangan qator tadqiqotlarida insonning kasbiy shakllanish muammolarini o'rganish xam fundamental, ham amaliy tadqiqotlarning dolzarb vazifalari ekanligi ta'kidlanadi. Hozirgi zamon psixologiyasi yuqori malakali kadrlarga ehtiyoj sezadi. Ushbu loyihani amalga oshirish quyidagilarni amalga oshiriladi:

1. Mutaxasislarni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish sistemalarni tadbiq etish;
2. Kadrlarni attestatsiyadan o'tkazishda qo'yiladiagan talablarni yangilash;
3. Ularning malakasini oshirish;
4. Eng yaxshi psixologlarning tajribalarni keng ommalashtirish.

Yangi, hozirgi zamon standartlarini amalga tadbiq etish o'qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o'z ishiga ijodiy yondashishni talab qiladi [6]. Sh.G.Saparovning talabalarining shaxsiy-kasbiy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotida ta'kidlanadiki ularning shakllanishi va rivojlanishi ularning kasbiy faoliyatida amalga oshadi ya'ni namoyon bo'lish darajasi va sifati o'qituvchilarning yoshi va ish stajiga uzviy bog'liqdir. Shuningdek, muallif jins va kasbiy faoliyatning motivatsion asosi kabi omillarni ko'rsatadi [7]. Yu.M.Asadovning dissertatsiyasida umumta'lim maktabi o'qituvchisining malaka oshirish tizimidan kasbiy-shaxsiy o'sish yunalishini belgilovchi psixologik xususiyatlari o'rganiladi. Bu bosqichda mahoratni mustahkamlash, kasbiy tiklanish samaradorligi ko'p jihatdan psixologik xususiyatlarga bog'liq [8] R.B.Abduraxmonovning "Pedagog va psixologlarda kasbiy yo'nalganlikning kamol topishi" mavzusidagi dissertatsion ishida kasbiy pedagogik va psixologik yo'nalganlik komponentlari aniqlangan va oliy o'quv yurtida tayyorgarlik davrida uning shakllanish dinamikasi o'rganilgan [9]. D.G.Muhamedova va boshqalar o'z ilmiy tadqiqotlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni optimallashtirish, bo'lajak mutaxassislarda kasbiy muhim sifatlarni rivojlantirish, kasbiy shakllanishning psixologik xususiyatlari kabi masalalarini ilmiy tadqiq etishgan. Unda o'quv jarayonida shaxslilik yunalishining rivojlanish dinamikasi hamda pedagogik ijtimoiy persepsiya hususiyatlari aniqlangan. Shuningdek, shaxsga yunaltilgan yondoshuv nuqtai nazaridan bo'lg'usi boshlang,ich

sinf o'qituvchilarining oliy o'quv yurtida tayyorgarlik jarayonida kasbiy yetilish sharoitida shaxslilik yunalishi tadqiq etilgan[10].

Empirik tadqiqot natijalari. Dissertatsiya tadqiqotining vazifalariga erishish va gipotezalarni tasdiqlash uchun talabalarning kasbiy kutishlariga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar bo'yicha empirik tadqiqot o'tkazildi.

Tahlil va natijalar. Psixolog talabalarni kasbiy kutishlariga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy omillar (oila, ta'lim muassasalari, mentorlik tizimi)ni kompleks baholash uchun innovatsion diagnostik metodika ishlab chiqildi. Bu metodika yordamida talabalarning kasbiy rivojlanishida asosiy ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash imkoniyati kengayishini tadqiq etish maqsadida mualliflik asosida tuzilgan «A.AReanning "Muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish so'rovnomasi» nomli so'rovnoma o'tkazildi va quyidagi natijalarni qo'lga kiritishga muvaffaq bo'ldik (1-rasmda).

1-rasm. Psixolog talabalarining kasbiy kutishlarini aniqlash bo'yicha A.AReanning "Muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish so'rovnomasi natijalari

Ishtirokchi-respondentlar ijtimoiy-psixologik so'rovnomamizda bergan javoblaridan shu ma'lum bo'ldiki aksariyat, ya'ni 100 foizlik ko'rsatkichda Muvaffaqiyat motivatsiyasi sinaluvchilarning 60,0 foizida yuqori bo'lib, bu ularning maqsad sari intilishi va o'zlariga bo'lgan ishonchi balandligini bildiradi. Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish motivatsiyasi esa sinaluvchilarning 40,0 foizida kuzatilgan bo'lib, bu ularning qiyinchiliklardan cho'chishi va qaror qabul qilishda ehtiyotkorlik ko'rsatishlarini anglatadi. Bu tadqiqotdan kelib chiqib, aksariyat insonlarda muvaffaqiyatga intilish hissi ustun ekanini kuzatishimiz mumkin.

1-jadval. Psixolog talabalarining kasbiy kutishlarini aniqlash bo'yicha gender bo'yicha natijalar ko'rsatkichlari n-150

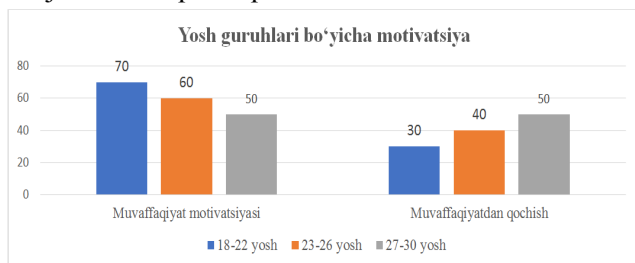
Jinslar	Muvaffaqiyat motivatsiyasi yuqori (n 75, %)	Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish (n 75, %)
Erkaklar	49 (65%)	26 (35%)
Ayollar	41 (55%)	34 (45%)

Tadqiqotimizda erkaklarda muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish

tahlili bo'yicha muvaffaqiyat motivatsiyasi yuqori bo'lgan erkaklar 65% bo'lib, bu ko'rsatkich erkaklarda o'z maqsadlariga erishishga bo'lgan qat'iyat va intilishni aniqlandi. Erkaklar odatda ijtimoiy stereotiplar tufayli o'zlarini muvaffaqiyatga erishuvchi sifatida ko'rsatishga majbur bo'lishadi. Bu ular o'rtasida o'ziga bo'lgan ishonchning yuqori ekanligini bildiradi. Erkaklar muvaffaqiyatga erishishni o'zlarini jamiyatda o'zini tasdiqlash vositasi sifatida qabul qilishi mumkin. Bu jarayonda ular murakkab vaziyatlarda ko'proq bardoshlilik va tez qaror qabul qilish qobiliyatlarini namoyon etishlari namoyon bo'ldi.

35% erkaklarda muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish darajasi nisbatan past ekanligi aniqlandi. Bu ko'rsatkich ular xatolarni vaqtinchalik to'siq sifatida ko'rishlari va qo'rquvni yengib, oldinga intilishlarini bildiradi. Ya'ni qo'rquvning pastligi erkaklarning o'ziga xos mas'uliyat hissi va qiyinchiliklarni hal qilishga bo'lgan ishonchi bilan bog'liq. Lekin ba'zi erkaklar qo'rquvini ichki hissiyot sifatida yashirib, o'z stresslarini oshirishi mumkin.

Ayollarning 55 foizida muvaffaqiyat motivatsiyasi nisbatan baland bo'lsada, erkaklarnikiga qaraganda pastroq ekanligi aniqlandi. Ayollar muvaffaqiyatga intilishda ko'proq ijtimoiy va oilaviy mas'uliyatlarni hisobga oladilar ya'ni ayollar muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan intilishlarida ko'proq ichki hissiyotlar va ijtimoiy qadriyatlarga tayanishadi. Bu esa ularning motivatsiyasi ichki muvozanat bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Ayollarning 45 foizida esa muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish yuqori ekanligi namoyon bo'ldi. Bu ko'rsatkich ularning ijtimoiy bosim, javobgarlik va oilaviy hayot bilan bog'liq stress omillari ta'sirida shakllanishini bildiradi. Ko'pincha ayollar muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqishda ko'proq ijtimoiy va oila-kasb ziddiyatlariga duch keladilar. Ular muvaffaqiyatsizlikni nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatsizlik, balki o'z yaqinlari oldidagi yomon natija sifatida qabul qilishini kuzatishimiz mumkin.

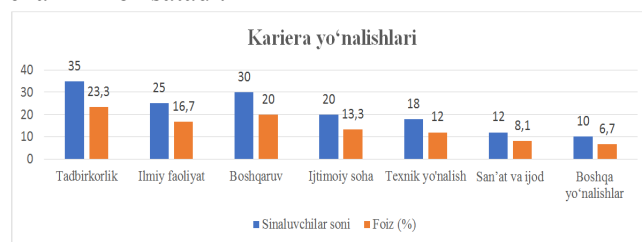

2-rasm. A.AReanning Psixolog talabalarining kasbiy kutishlarini aniqlashda yosh xususiyatlari bo'yicha "Muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish so'rovnomasi natijalari

Tadqiqotimizda psixolog talabalarining kasbiy kutishlarini aniqlashda yosh xususiyatlari bo'yicha 8–22 yosh oralig'idagi respondentlarda muvaffaqiyat motivatsiyasi 70 foiz bilan eng yuqori darajada

ekanligi aniqlandi. Bu yoshda energiya va umid hamda motivatsiya baland bo'lishi tabiiydir. 23–26 yoshli guruhida muvaffaqiyat motivatsiyasi 60 foizga tushgan bo'lsada, hali ham ustunlik qilishini ko'rsatdi. Bu bosqichda insonlar qiyinchiliklarga moslashish va real hayotga kirib borishni boshlaydi. 27–30 yosh oralig'ida muvaffaqiyat motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish ko'rsatkichlari 50 foizdan tenglashgan. Bu yoshda insonlar hayotdagi barqarorlikka intilib, xatolardan ko'proq ehtiyot bo'ladilar.

Tadqiqotimizning keyingi bosqichida tadbirkorlik va boshqaruvning umumiy ulushi **43,3 foiz** bo'lib, respondentlarning deyarli yarmi ushbu yo'nalishlarga qiziqishini ko'rsatdi. Ilmiy va ijtimoiy yo'nalishlarning ulushi birgalikda 30,0 foizni tashkil etdi, bu intellektual va jamiyatga xizmat qilish sohalariga e'tibor hali ham yuqoriligini ko'rsatdi. Texnik, san'at va boshqa yo'nalishlarning umumiy ulushi **26,7 foizni** tashkil etdi, bu esa ushbu sohalarining nisbatan tor doiradagi auditoriyaga qiziq ekanini ko'rsatadi.

3-rasm. E.G. Sheyna tomonidan ishlab chiqilgan "Kariya yo'nalishlari" so'rovnomasi ko'rsatkichlari.

Xulosa va tavsiyalar. Xulosa sifatida shuni qayd etish joizki, talaba yoshlarning kasbiy kutishlari muammosini ilmiy o'rganishning psixologik masalalari yuzasidan talaba yoshlarning kasbiy kutishlari muammosini o'rganish bo'yicha mavjud nazariy yondashuvlar, ilmiy konsepsiyalar va ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinib, tadqiqot natijasida quyidagi muhim jihatlarini keltirdik.

Kasbiy kutishlarning mohiyati va ahamiyati bo'yicha

talaba yoshlarning kasbiy kutishlari ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatini tanlash jarayoniga ta'sir qiluvchi markaziy psixologik omil ekanligi aniqlandi. Ushbu kutishlar, nafaqat shaxsning o'ziga xos xususiyatlariga, balki uni o'rab turgan ijtimoiy muhitga ham bog'liqdir. Shuning uchun kasbiy kutishlarni o'rganish, nafaqat individual, balki ijtimoiy omillarni hisobga olishni talab qiladi.

Shaxsiy va ijtimoiy-psixologik omillarning ta'siri yuzasidan

bobda talabalarining kasbiy kutishlariga ta'sir qiluvchi omillar shartli ravishda ikki asosiy guruhga bo'lingan:

- o Shaxsiy omillar: o'zini anglash, shaxsiy qiziqishlar, qobiliyatlar va motivatsiya darajasi kabi individual xususiyatlar.

○ Ijtimoiy omillar: ota-onalar, do'stlar, o'qituvchilar va guruhdoshlar bilan bo'lgan o'zaro munosabatlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik fikri ta'siri.

Kasbiy kutishlarning shakllanishi bo'yicha esa, kasbiy kutishlar neytral, ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkinligi va bu holatlarning talabalarning psixologik xulq-atvori va kelajakdagi kasbiy yo'nalishlariga ta'sir ko'rsatishi qayd etildi. Shaxsiy xususiyatlar va ijtimoiy muhit omillarining

birgalikdagi ta'siri orqali talabani kasbiy kelajakka bo'lgan qarashi shakllanadi.

Kasbiy kutishlarni o'rganishning dolzarbligi aniqlab, mazkur mavzuni o'rganishning ilmiy va amaliy ahamiyati yoritildi. Talabalar orasida kasbiy kutishlarni to'g'ri shakllantirish ijtimoiy va psixologik jihatdan moslashuvchan mutaxassislar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ushbu jarayonni chuqurroq o'rganish uchun individual va ijtimoiy ta'sirchanlikni o'rganish bo'yicha kompleks yondashuv talab etiladi.

Adabiyotlar

1. <https://regulation.gov.uz/uz/d/25665>. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholiga psixologik xizmat ko'rsatish va psixologiya sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qonun loyihasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-iyundagi «O'zbekiston respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6017-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni.
4. Дружилов С.А. Индивидуальный ресурс профессионального развития как необходимое условие становления профессионализма человека. // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2010. № 5. – С. 145-148.
5. Jalilova S.X., Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Kasb psixologiyasi. O'quv qo'llanma. 2010. Nizomiy nomidagi TDPU, 13-25.
6. Гайнутдинов Р.З. Диссертация... кандидата психологических наук: 19.00.03, -Ташкент: 2010. –С. 110.
7. Сапаров Ш.Б. Личности-профессиональные особенности преподавателей специальных дисциплин средних специальных профессиональных учебных заведений. Дис. к. психол. наук. – Ташкент: 1999. – С.156.
8. Asadov Yu.M. O'qituvchining individual psixologik xususiyatlari kasbiy mahoratni rivojlantirish omillari sifatida. Muallif. dis. ... samimiy. psixolog. Fanlar. – Toshkent: 2007. 25-b.
9. Abdurahmonova R.B. O'qituvchilar va psixologlarning kasbiy yo'nalishini shakllantirish. Dissertatsiya konspekti. dis. ... samimiy. psixolog. Fanlar. – Toshkent: 2005. 22-b.
10. Мухамедова Д.Г. Социально-психологические особенности эффективной управленческой деятельности менеджера образования. // Методика и технологии в образовании. – Воронеж: 2010. №6. - С. 51-54.

REZYUME. Maqolada psixolog talabalarni kasbiy kutishlarining ijtimoiy-psixologik omillari shakllashiga doir psixologik usul va vositalari, o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Talabalarni o'quv faoliyatida kasbiy kutishlarining ijtimoiy-psixologik jarayonida ilmiy yondashuvlar, empirik tahlillar, kasbiy faoliyatga ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikni shakllantirish omillari va shartlarini aniqlash va o'rganilayotgan jarayon samaradorligini oshirish bo'yicha usul va vositalari tadqiq qilingan va samarali tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье исследованы психологические методы и средства, специфика формирования социально-психологических факторов профессиональных ожиданий студентов-психологов. Исследованы и даны эффективные рекомендации по научным подходам, эмпирическому анализу социально-психологического процесса профессиональных ожиданий учащихся в учебной деятельности, методам и средствам выявления факторов и условий формирования социально-психологической готовности к профессиональной деятельности и повышения эффективности изучаемого процесса.

SUMMARY. The article explores psychological methods and tools, specific features of the formation of socio-psychological factors of professional expectations of psychologist students. In the socio-psychological process of professional expectations of students in educational activities, scientific approaches, empirical analyzes, methods and tools for determining the factors and conditions for the formation of socio-psychological training for professional activities and improving the effectiveness of the process under study are researched and presented effective recommendations.